

VERESS EMŐD*

Az uzsora magánjogi következményei

1. Indoklás

Balás P. Elemér szerteágazó jogtudományi munkássága során 1932-ben megjelentetett egy kis könyvet: az uzsoráról szóló 1932. évi VI. törvénycikknek a magyarázatát.¹ A kötetet a *Jogtudományi Közlöny* 1932-ben így mutatta be:

A 136 oldalas mű gerince a törvényszöveg, melynek egyes szakaszait a szerző bő magyarázattal kíséri. Ez a magyarázat részben a törvény, részben pedig az 1903. évi uzsorajavaslat miniszteri indoklására támaszkodik, emellett sűrűn idézi a bel- és külföldi judikatúrának azokat a megállapításait, amelyek az új törvény mellett még gyakorlati jelentőséggel bírnak. Ezen a hivatalos és uzuális interpretáción túlmenően, Balás P. Elemér az uzsora magán- és büntetőjogi kérdésének gazdag irodalmi anyagát is feldolgozza, sőt az egyes szakaszokhoz fűzött magyarázatokban teljesen eredeti, önálló, és pedig igen terjedelmes fejtegetésekbe is bocsájtkozik.²

Az uzsora problematikájának elemzése ha nem is képezte Balás P. Elemér életművének központi kérdését, lehetőséget adott számára magánjogi és büntetőjogi felkészültségének bizonyítására, eredeti tudományos gondolatok megfogalmazására, ezért e témakörben máig hasznosítható alapl művet alkotott.

Így e kötet kitűnő kiindulási alap, hogy az uzsorához kapcsolódó évezredes vitákból néhány aktuális magánjogi kérdést kiragadjak, és a jogtörténet, Balás P. Elemér uzsorára vonatkozó tudományos munkássága, valamint a hatályos magyar jog szemszögéből megvizsgáljam. A vizsgálat megelőlegezhető tanulsága, hogy a hatályos Polgári törvénykönyv (Ptk.) uzsorára vonatkozó rendelkezéseinek pontos alkalmazásához és helyes értelmezéséhez igenis hozzájárul az 1932. évi VI. törvénycikk ismerete.

E szerény elemzéssel kívánom tiszteletemet kifejezni Balás P. Elemér személye és munkássága előtt.

* Egyetemi tanár, Sapientia EMTE JTI.

¹ Balás P. Elemér: *Az uzsoráról szóló 1932: VI. törvénycikk magyarázata*. Budapest, Franklin, 1932.

² *Jogtudományi Közlöny*, 1932/40., 229.

2. A kamattilalomtól az uzoratilalomig (a történeti fejlődés vázlata)

A Biblia kétségtelen normatív tartalommal bíró szöveghelyek sokaságát megőrizte, így jogtörténeti jelentősége is megkérdőjelezhetetlen. A Bibliába foglalt tanítások adták az uzora megítélésének „ideológiai” kereteit. A kamat szempontjából leginkább jelentős szöveghelyek az Ószövetségben találhatók.

„Ha pénzt adsz kölcsön az én népemnek, a szegénynek a ki veled van; ne légy hozzá olyan, mint a hitelező; ne vessetek reá uzorát” (2Móz 22:25).

Az Ószövetség ennél kategorikusabb tiltást is tartalmaz: „A te atyádfiától ne végy kamatot: se pénznek kamatját, se eleségnek kamatját, se semmi egyébnek kamatját, a mit kamatra szokás adni” (5Móz 23:19). A mentességi okot a következő előírás fejtí ki: „Az idegentől vehetsz kamatot, de a te atyádfiától ne végy kamatot, hogy megáldjon téged az Úr, a te Istened mindenben, a mire kinyujtod kezedet, azon a földön, a melyre bemégy, hogy bírjad azt” (5Móz 23:20).

A tilalom más helyeken is megjelenik: „Ha a te atyádfia elszegényedik, és keze erőtlenné lesz melletted, segítsd meg őt, akár jövevény, akár zsellér, hogy megélhessen melletted. Ne végy ő tőle kamatot vagy uzorát, hanem félj a te Istenedtől, hogy megélhessen melletted a te atyádfia. Pénzedet ne add néki kamatra, se uzoráért ne add a te eleségedet” (3Móz 25:35–37).³

A kamattilalom szabályát a keresztény teológia általánosította, és arra a következtetésre jutott, hogy a kamat tiltott, és ez az elv évszázadokon át meghatározta vagy befolyásolta a kamat megítélését.

De az ószövetségi kamattilalmat az eredeti gazdasági környezetében kell vizsgálnunk. Az Ószövetség nem az üzleti célú hitelek kamataira vonatkozóan alkotott szabályokat, hanem ezek a kölcsönök az ókori szociális védőháló eszközei voltak: a szegények vettek fel hitelt, szükségből, gazdasági kényszerhelyzetben. A mózesi tilalom valós jelentése, hogy a szükségből kölcsönre szoruló szegényt nem szabad még a kamatokkal is sújtani.⁴ Helyesen szögezték le, hogy a pénzkölcsönzés ebben a koncepcióban a szeretet aktusa a szűkölködő felé.⁵ A tilalom valójában nem vonatkozhatott sem a gazdasági célú, például a befektetési (keres-

³ A biztosítékok kérdése is igen érdekesen merül fel az ószövetségi szövegekben. Rögtön azon szabály után, amely szerint „hogya valaki újonnan vesz feleséget, ne menjen hadba, és ne vessenek reá semmiféle terhet; egy esztendeig szabad legyen az ő házában, és vidámita a feleségét, a kit elvett”, az a szabály jelenik meg, mely szerint „[z]álogba senki ne vegyen kézimalmot vagy malomkövet, mert életet venne zálogba” (5Móz 24:5–6). A tilalom lényege az adósvédelem. Olyan tárgyat, amelytől az adós megélhetése függ, nem lehet zálogba venni.

⁴ Lásd fentebb 3Móz 25:35–37.

⁵ Frivaldszky János: *Tanulmányok a jog erkölcsi alapjairól. Emberi méltóság, szabad vasárnap, uzora, pénzügyi világválság*. Budapest, Pázmány Press, 2015. 101.

kedelmi) hitelezésre, sem általában a kamatra. Gazdasági hiteleknél a kamatszedés általános tilalmának nincs valós erkölcsi jelentősége, illetve csak a tisztességtelen mértékű kamat esetén merül fel ez problémaként.

Az Újszövetségben nem jelenik meg az Ószövetséget jellemző egyértelműséggel a kamattilalom, de ez levezethető több szöveghelyből. Például: „Mert ha csak azokat szeretitek, a kik titeket szeretnek, mi jutalmatok van? Hiszen a bűnösök is szeretik azokat, a kik őket szeretik. És ha csak azokkal tesztek jól, a kik veletek jól tesznek, mi jutalmatok van? Hiszen a bűnösök is ugyanazt cselekszik. És ha csak azoknak adtok kölcsönt, a kiktől reménylitek, hogy visszakapjátok, mi jutalmatok van? Hiszen a bűnösök is adnak kölcsönt a bűnösöknek, hogy ugyanannyit kapjanak vissza. Hanem szeressétek ellenségeiteket, és jól tegyetek, és adjatok kölcsönt, semmit érte nem várván; és a ti jutalmatok sok lesz, és ama magasságos Istennek fiaii lesztek: mert ő jóltévő a háladatlanokkal és gonoszokkal” (Luk 6:32–35).

Jogtörténeti szempontból az uzsorához való viszonyulás a Bibliából levezett egyértelmű tilalom és a gazdasági szükségszerűség közötti ingadozás története. I. Leó pápa (kb. 390–461) azt írja, hogy „amellett sem lehet szó nélkül elmenni, hogy egyesek piszkos nyereségvágyból elragadva uzsorás módjára kezelik a pénzt, és a kamatból akarnak meggazdagodni; azt nagyon sajnáljuk, hogy ne mondjam, hogy ezzel olyanok élnek, akik egyházi hivatalt viselnek, de olyan laikusok is, akik pedig azt kívánják, hogy őket kereszténynek mondják.”⁶ A kérdés minduntalan felmerül, ami jelzi, hogy a gazdasági igények a tilalmat felülírták, és a kamatos kölcsön a mindennapi gyakorlat részét képezte.

Az Aquinói Szent Tamás (1225–1274) által megerősített álláspont szerint azonban kamat és uzsora között nincs különbség, a kamat önmagában tilos, bűn, ugyanis nem lehet díjat kérni a pénz használatáért. „Kölcsönadott pénzért kamatot szedni igazságtalan, mert így azt adnók el, ami nincsen; kimaradó nyereséget (*lucrum cessans*) Szent Tamás nem ismer.”⁷ Az 1311-es vienne-i zsinaton pedig kimondták, hogy „ha valaki abba a tévelybe esik, hogy makacsul merészeli állítani, miképp kamatot szedni nem vétkes, úgy határozzuk, hogy az ilyen eretnek gyanánt büntetendő”.⁸

A magyar jogtörténetben a tilalmat rögzítő normák közül megemlíthetjük az ország ércbányáinak felszabadításáról és a királyi fiscushoz kapcsolásáról szóló 1622. évi XLVI. törvénycikket, amely felszabadította az ércbányákat, megállapította, hogy a mostani birtokosok pénzüket a bányák jövedelmeiből többszörösen megkapták, illetve „a kamat avagy a kamattöbblet pedig, a melyet a bányák birto-

⁶ Vö. Hámori Antal: A kamatszedés kánonjogi tilalma és megengedettsége, erkölcsoteológiai minősítése. In: Filó Mihály (szerk.): *Tanulmányok az uzsoráról*. Budapest, ELTE Eötvös, 2016. 115–116.

⁷ Faust Antal: Az egyházi kamattilalom. *Katolikus Szemle*, 1931/7., 495. Faust Antal (1887–1961) teológiai szakíró, plébános.

⁸ Uo., 496.

kosai követelnének, minthogy azt az ország törvényei tiltják, teljesen és egészen elessék és a bányák ingyen kerüljenek vissza; és azoknak jövedelmeit a szent koronához kapcsolják” (2. §).

Az általános kamattilalmat azonban a gazdasági-társadalmi átalakulások felülírták. „A középkor, vallásos irányánál fogva, az uzsorás kamat tilalmát szigorúbb sanctio alá vonta, és subjectiv erkölcsi képletek terére vitte, a hova azt a pénzviszonyok és a nemzetgazdasátróli higgadtabb eszmék nem követheték.”⁹

Faust Antal szerint a kamattilalmon rést ütő hatások egyike a judaizmus volt. Faust írása 1931-ben jelent meg, és a korra jellemző antiszemita nézőpont szerint vallotta, hogy „a kamattilalom a zsidók felfogására magas, uzsorára beidegzett természetük azt föl nem érti”.¹⁰ E kérdést nem kívánom e keretek között megnyitni, csak annyit jelzek, hogy a zsidók kétségtelen jelenléte a pénzkölcsönzésben elsősorban annak az ellentmondásnak volt köszönhető, hogy egyfelől a kamattilalom vallási parancsa megtiltotta a kamatra történő pénzkölcsönzést, másfelől viszont a keresztény államok gazdasági életében megjelent az erőteljes hitelszükséglet. Így olyan kompromisszumos megoldás született, amely jelentős mértékben nem keresztényekre, vagyis elsősorban a zsidókra ruházta a pénzkölcsönzést mint gazdasági funkciót és feladatot. A szó szerint értelmezett vallási parancs és a gazdasági szükséglet közötti kompromisszum eredménye a pénzkölcsönző zsidó. A hivatkozott szerző szerint a keresztény gazdasági rendszer egy pogány-zsidó kamatgazdasági rendszernek adott helyet: „a zsidó kamatszedés az elvileg kamat nélküli gazdaságban idegenül hatott [...]. Mégis a viennei zsinatig a keresztény gondolkodás felfelé ívelő vonalat mutat, bár folytonos harcban a bűnös emberi szenvedélyekkel, s mikor ennek a harcnak áldásai áradnának a társadalomra, máris lefelé irányul a fejlődés menete. Így a kamattan története az európai kereszténység nagy emelkedésének és esésének, az egyházi befolyás változásának hőmérője.”¹¹ Az, hogy a középkori gazdasági fejlődés igenis megkívánta a kamattilalom lazítását, és ennek is megvannak az áldásai, az 1929-es kezdetű gazdasági világválság közepette megszületett erkölcszteológiai vizsgálatnak nem képezte tárgyát.

A kamattilalom a történeti fejlődés folyamán fokozatosan uzsoratilalommá alakult, azaz a tisztességes méretű kamat elismerésre került, és a túlzó kamat, az uzsora az, amelyet az egyházi és a világi álláspont is egyértelműen elítélt. A valós gazdasági folyamatok megkívánták, hogy más pénzének használatáért díjat lehessen kikiélni. Kezdetben bonyolult konstrukciók szolgálták az egyházi kamattilalom kike-

⁹ Szinováczy György: Értekezés az uzsoratörvényekről. In: *Értekezések a társadalmi tudományok köréből* 1. Pest, Emich Gusztáv, 1867. 4.

¹⁰ Faust i. m. (7. l.) 496.

¹¹ Uo.

rülését. Például elismerték, hogy kölcsönadott összeg után tilos kamatot szedni, viszont a következőképpen jártak el: járadékvétel (*Rentenkauf*) címén az adós birtokára periodikusan megfizetendő járadékot terheltek, a tőketörlesztést és a kamatot is járadék formájában tüntetve fel, és mivel nem kölcsönügyletről volt szó, ez ilyen formában – mesterségesen és gazdasági szükségszerűségéből – elismerést nyert mint a kamattilalmat nem áthágó megoldás.¹²

Ugyanígy a kamatot elismerték akkor, ha a kölcsönhöz a hitelező személyes szolgáltatása is kapcsolódott, azaz nem tiszta spekulatív nyereséget tükrözött a kamat. Ilyen hitelezői szolgáltatásnak számított a kockázat vállalása is, a tőke veszélye (*periculum sortis*) vagy a helyek távolsága (*distantia loci*). IX. Gergely pápa (kb. 1167–1241) szerint „aki hajóznak vagy vásárba menőnek meghatározott mennyiségű pénzt ad kölcsön azért, mert veszélyt vállal magára, nem számít uzsorásnak, ha valamit a kölcsönadott pénzen felül is majd visszkap. Az sem, aki tíz szoliduszt ad, hogy más időben ugyanannyi mennyiségű gabonát, bort és olajat adjanak vissza: ezek, bár akkor többet érnek, az, hogy vajon a teljesítés idején többet vagy kevesebbet fognak érni, valószínűleg kétséges, ezért nem kell uzsorásnak tekinteni.”¹³ A pénzről alkotott felfogás is változott a történelem során: a pénz nemcsak mint pusztá csereeszköz jelent meg a gazdaságban (mint Aquinói Szent Tamásnál), hanem mint áru (tőke), amelynek használatáért díj kérhető.¹⁴

A kamattilalommal történő radikális elvi szakítás elsősorban Kálvin János nevéhez köthető. „Mert Kálvin volt a keresztyén világban, tehát mind a római katolikus, mind a protestáns keresztyénség életében az első, aki teljes határozottsággal, egyenesen, nyíltan kimondotta, hogy a pénz gyümölcsöztethető, a pénz kamatoztatható.”¹⁵

Faust Antal a gazdasági világválság által is befolyásolt konzervatív álláspontja szerint a katolikus egyház viszonya a kamat kérdésköréhez az eltérés, „a kamatgazdálkodás *vis maior* az Egyház számára”.¹⁶ E teológiai álláspont szerint „az Egyház tilalmával végig következetes maradt, annak érvénye ma is fennáll, mert hitelvi voltánál fogva nem is változhatik, ellenben a moralisták, jogászok és nemzetgazdászok, kik a kamattilalmat a tőkegazdálkodás kedvéért módosították, té-

¹² A kölcsönt pótló és leplező ügyletekről lásd Kelemen Miklós: A „rejtett uzsora” – kamatot leplező kölcsönügyletek a középkori jogokban. In: Filó i. m. (6. lj.) 47–57.

¹³ Hámori i. m. (6. lj.) 118.

¹⁴ A részletekről lásd Ibáryi Ferenc: *A kamatkérdés erkölcstudományi megoldása*. Budapest, szerzői kiadás, 1938.

¹⁵ Sebestyén Jenő: Nietzsche és Kálvin. *Protestáns Szemle*, 1916/9–10., 561. A részletekről lásd még Sebestyén Jenő: *Kálvin és a kapitalizmus*. Marosvásárhely, Kalvineum, 1911; valamint Kónya István: *Kálvinizmus és társadalomelmélet. A kálvini szociális doktrína teológiai-elméleti alapjainak bírálata*. Budapest, Akadémiai, 1979. 362–371.

¹⁶ Faust i. m. (7. lj.) 503.

vedtek.”¹⁷ Az 1917-es katolikus Egyházi törvénykönyv viszont a kamattilalmat tulajdonképpen eltörölte: a kamat, amennyiben mértéke elfogadható keretek között maradt, elfogadhatóvá vált.

3. Jogtörténeti fordulópontok

A magyar jogtörténetben fontos fordulópont az 1647. évi CXLIV. törvénycikk, amely szerint „jövőre mind az adósoknak szabad legyen magukat száztól hattal számítandó [6%-os] törvényes kamatra lekötelezni, mint pedig a hitelezőknek azt követelni”. E jogszabály egyfelől megengedi a kamatot, másfelől maximálja azt, azonban nem rendelkezik a jogkövetkezményekről. A jogalkotónak azonban fokozatosan ki kellett alakítania e szabály védelmének a rendszerét is. E koncepcióhoz kapcsolódik ‘a kamat elvesztéséről, ha az hat százalékon felül volna kikötve’ szóló 1715. évi LI. törvénycikk. E jogszabály a kamatot megengedő, de az uzsorát korlátozó – teljesen modern – álláspontot képviselt:

Minthogy igen sokan, az üdvösségről s emberszeretetről megfélekedve, uzsorás gonosz-ságnak s fősvénységnek hódolva, kölcsönadott pénzeikért, kamat vagy elmaradt haszon neve alatt, avagy ajándék czimén, ily kölcsön adott tőkék után, a megengedett hat százalékos kamattal meg nem elégszenek, hanem magoknak kamat vagy más bármiféle ajándék czimén nyolcz, tiz s még több száztólit is köteleztetnek s fizettetnek:

1. § Az uzsorás gonoszság s fősvénység megszüntetése végett tehát, Ő felsége jószág helybenhagyásával, megállapították: hogy mostantól jövőre, senkinek se legyen szabad pénzeit, évenként fizetendő hat száztólit túlhaladó kamatra kölcsönadni s a már kölcsönadottakat ezen felül künnhagyni.
2. § És így ezentul e törvényes kamaton kívül, semmiféle czimen s ajándékképen se legyen szabad akár pénzben, akár élelmi szerekben, vagy bármely dologban az adóstól valamit elfogadni vagy kicsikarni.
3. § Az ez ellen vétőket pedig, bármi rendű, rangú s nemzetű emberek legyenek, a királyi ügyész feljelentésére, a dolog valóságának kiderítése után, a tőke behajtására illetékes bíró legott az efféle kialakult kamat vagy ajándék elvesztésében marasztalja, mely megítélendő kamat vagy ajándék két része magának a királyi fiscusnak, egy harmadrésze pedig a feljelentőnek járjon ki.

Az 1723. évi CXX. törvénycikk pedig az uzsorások megfenyítéséről szólt, és kimondta: „Igazságos, hogy az uzsorásokat (a kereset a királyi fiscust illetvén s számára maradván) ne csak az egész kamatnak, hanem a tőkének elvesztésével is büntessék s a mit a törvényes hat százalékos kamaton felül adósaiktól kicsikartak, azt a károsultaknak ugyanazon ítélet alapján térítsék vissza.”

¹⁷ Uo., 495.

Következésképpen az 1715. évi LI. törvénycikk az uzsorát magánjogilag a kamat elvesztésével, az 1723. évi CXX. törvénycikk viszont a tőke elvesztésével is szankcionálta.

Az 1802. évi XXI. törvénycikk az uzsoráskodás korlátozásáról, miután preambulumában megállapította, hogy az uzsoráskodás, az 1715:LI. és 1723:CXX. törvénycikkek intézkedésének ellenére mindinkább elharapózik, azt is elrendelte, hogy az uzsorás „a bíró bölcs belátása szerint meghatározandó vagy pénz- vagy fogságbüntetéssel fenyítették” (1. §).

Az üzleti élet körében létrejött jogviszonyok viszont szükségessé tették a magasabb kamatot, ezért kivételt állapítottak meg a kereskedőkre, gyárosokra, gyógyszerészekre, iparosokra és a közkereseti társaságokra nézve, mert megengedték ezek közt üzleteik körében létrejött adásvételeknél és a közkereseti társaságok kültagjainak befizetésénél a törvényesnél magasabb kamatláb kikötését (1840: XVI. törvénycikk, 55. §, 1840: XVIII. törvénycikk, 28. §).

A magyarországi átalakulásuk következő állomása az, amikor a kamatmaximálással szemben, a szabadelvű eszmék hatására megállapították, hogy „nem annyira a tőkepénzes szenved az uzsoratörvények alatt, mint inkább a tőke pénzkereső; mert kétségtelen az, hogy addig, míg az uzsoratörvények Damoklesz kardja a tőkepénzesek feje fölött lebeg, ezek pénzüket 6%-on fölül gyümölcsöztetni akarván, nem fogják magánkölsönökre fordítani, mi által már a pénzkeresők és kínálók közt az előbbiek hátrányára aránytalanság idéztetik elő. Ha pedig a tőkepénzesek mindamelletted kedvet találnak magánkölsönökre, bizonyos az, hogy az uzsoratörvények kijátszására törekednek,¹⁸ mi a kölcsönkeresőkre nézve annál szigorúbb, mert a kölcsönadó rendszerint a veszélyt is számításba hozza, melynek az uzsoratörvények áthágása tekintetéből a bíróságok irányában ki van téve. A tőkepénzesek megfélemlítésének káros hatása abban is nyilvánul, hogy iparosok, kereskedők, gyárosok, kik üzleteik emelése végett pénzre szorulván, 6%-nál magasabb kamatot is készek volnának megadni, magán kölcsönpénzeket oly nehezen találnak.”¹⁹ Szinováczy György (1807–1867) jogtudós és bíró, akadémiai levelező tag ezért az uzsoratörvények ellen foglalt állást. Szinováczy György álláspontját hamarosan jogszabályi formában is elfogadták: eltörölték az uzsoratörvényeket.

¹⁸ Például száz forint kölcsönről kiállítottak a kölcsönzővel egy 200 forintos váltót vagy kötelezvényt, és a bíróság éppúgy behajtotta azt is, mint a legbecsületesebb „hat kamatos kölcsönt”.

¹⁹ Szinováczy i. m. (9. lj.) 11.

Az igazságügyi miniszter²⁰ többek között a következőkkel indokolta az uzoratorvények eltörlését:

Távol van tőlem, t. képviselőház, az uzsora védelmére szót emelni. Lelkem mélye utálattal fordul el azon szívtelenségtől, mely a mások anyagi nyomorát, szorultságát vagy tudatlanságát saját anyagi előnyére zsákmányolja ki, mely a kölcsönadást oly föltételekhez köti, hogy az a kölcsönvevőre nézve a kívánt segély helyett annak anyagi romlását idézi elő.

De ily visszaélések nemcsak a pénzforgalom, hanem az áruforgalom terén is lehetségesek, és valamint ily egyes visszaélések miatt nem volna tanácsos az áruk szabad forgalmát korlátozni, szintúgy a pénzforgalom megszorítása oly félszeg rendszabály volna, mely azokon bosszulná meg magát, kiknek érdekében azt tenni akarnók.²¹

A törvény elfogadása mellett érvelő liberális álláspont szerint az uzoratorvények célja – az olcsó pénz teremtése – pontosan az ellenkező eredményt hozta.

Az 1868. évi XXXI. törvénycikk az uzoratorvények eltörléséről, amely ki-mondta, hogy a szerződési kamatlábnak az eddigi törvényekben foglalt korlátozása megszüntetve, azt a szerződő felek írásbeli szerződés által tetszésük szerint állapíthatják meg (1. §). Érdekesség, hogy a kamatláb szabad megállapítása írásbeli formához volt kötve. Az igazságügyi miniszter szerint „a szerződő felek szabadságát a kamatláb meghatározására a kormány csak az írott szerződésekhez kötötte. E tételt én nem bírom jogilag védelmezni, miután az írott s szóbeli szerződések között érvény tekintetében semmi különbséget nem látok. Az írott és szóbeli szerződések legfeljebb csak a bizonyítás módjára nézve különbözhetnek egymástól. De a kormány opportunitási okokból tartotta szükségesnek e rendszabályt a javaslatba felvenni, azért, hogy legalább a kezdet válságai közt, a visszaéléseket, amennyire lehet, korlátozza.”²²

Az évi hatszázalékos kamatot a jogszabály csak akarotpótló jelleggel tartotta fenn, azaz amikor a kamat csak általánosan, az összegnek vagy a kamatlábnak számszerű meghatározása nélkül volt kikötve, valamint ha a kamat a törvény határozatainál fogva járt. A jogszabály szerint a szerződő feleknek szabadságukban állt az írásbeli kölcsönszerződésben azt is kikötni, hogy a kölcsön visszafizetése az adott tőkénél nagyobb mennyiségű vagy más és jobb minőségű dolgokban történjék. Az uzorapereket és végrehajtásaikat e törvény megszüntette.²³

²⁰ Az Andrássy-kormány (1867. február 20. – 1871. november 14.) igazságügyi minisztere 1867. február 17. és 1871. június 5. között Horvát Boldizsár (1822–1898) volt.

²¹ Az uzsora törvények eltörléséről. *Jogtudományi Közöny*, 1868/42., 329.

²² Uo., 329–330.

²³ A 7. § rendelkezései szerint „[a]zon uzoraperek, a melyek ezen törvény kihirdetése napjáig végrehajtással még be nem fejeztettek, a mennyiben a tőke és kamatok elvesztésére vagy büntetésre is irányozvák, nem folytathatók, illetőleg az azokban hozott ítéletek végre nem hajthatók.

Azonban ez sem bizonyult járható útnak, mert a visszaélések nyílt lehetőségét eredményezte. A szakirodalomban megjegyezték: „oda jutottunk, hogy faluhelyen még – a többnyire kettős krétával felszámíttatni szokott korcsmaadóságokról – különben szabályszerűleg kiállított kötelezvényekben foglalt tőkéknek 60, sőt 75% évi kamatjait is kénytelenek a kir. tszékek, illetve járásbíróóságok zálogjogilag bekebelezetni, dacára annak, hogy az adós végínségre jutását előre is láthatják.”²⁴ Hasonlóképpen értékelték: „ezen szerencsétlen törvénynek egész gazdasági életünket és különösen a kisbirtokos és kisiparos osztályok létérdekeit pusztító kihatása nem maradhatott el, a minden törvényes korláttól felszabadult uzsora most már nyíltan és a bírói jogsegély törvényes oltalma alatt rohamosan terjed.”²⁵

1874-ben Máriássy Béla (1824–1897) országgyűlési képviselő felszólalt az uzsoratorvény kérdésében:

Nem osztom azonban Szederkényi képviselő úr azon megjegyzését, hogy az uzsora eltörlése kizárólag a jobboldal bűne; ha ez bűn, közös bűn, ha jó tett, közös jó tett; mert az illető törvényt az ellenzék is elfogadta. Ez következménye volt bizonyos ábrándok, bizonyos teóriák utáni repkedésnek, mely ezen törvényhozásban meghonosult. Nem kérdeztük: mi kell nekünk, de elutaztunk Belgiumba, Angliába, sokszor Ausztriába; nem hasonlítottuk össze helyzetünket azon országok helyzetével, de röpködtünk vakon teóriák után, ennek következtében szárnyainkat gyakran megégettük. Megengedem, hogy a pénz éppen úgy árucikk, mint bármi más, de vannak árucikkek, melyekkel szabadon üzérkedni nem lehet, ilyen tilos árucikk az arsenicum, a kéksav amely nem szabad árucikk, miután ezekkel gyilkolni lehet.²⁶

Az 1877. évi VIII. törvénycikk visszavezette a kamatmaximumot (8%), azonban csak a polgári jogi viszonyokra. A törvény a magánjog dualista felfogását alkalmazta, amikor előírta, hogy rendelkezéseit nem kell bejegyzett kereskedőknek kölcsönös kereskedelmi ügyleteikből eredő követeléseire alkalmazni (9. §).

A gazdasági élet, a társadalmi igények és jogtörténet azonban hamarosan újabb fordulóponthoz érkezett: visszavezték az uzsoratorvényt. Az uzsoráról szóló első komplex magyar szabályozás volt az uzsoráról és káros hitelügyletekről szóló 1883. évi XXV. törvénycikk. Ennek jelentős újítása volt, hogy az uzsorás szerződés fogalmát a kölcsönügyleteknél tágabban értelmezte, nemcsak a kölcsön esetén, ha-

Az adós azonban, ha a kereset a főlőszeg telt fizetés visszatérítésére is intéztetett: a pert, csupán erre nézve, folytathatja, illetőleg az ítélet e kérdésre vonatkozó részének végrehajtását eszközölheti; ha pedig a kereset erre nem volt irányozva, eme jogát saját felperessége alatt érvényesítheti.”

²⁴ Jekelfalussy Andor: Az uzsoratorvények eltörlése mint jogreform. *Jogtudományi Közöny*, 1874/8., 61.

²⁵ Fitz Pál: Küzdelem az uzsora ellen. *Királyi Közjegyzők Közönye*, 1909/9., 288.

²⁶ Máriássy Béla: *A magyar törvényhozás és Magyarország történelme*. 13. kötet. Győr, 1891. 300.

nem bármely fizetési halasztásnál is elismerte az uzsora felmerülésének a lehetőségét, de az uzsora fogalma alatt így is alapvetően csak a hiteluzsorát szabályozta.²⁷ Az uzsora fogalmát pedig nem kötötte merev számhoz, hanem azt túlságos mérvű vagyoni előnyként határozta meg. A korábbi kamatmaximumot a törvény fenntartotta: valósággal adott érték után, 8%-ot felül nem haladó kamat (1877:VIII. törvénycikk) kikötése, elfogadása vagy érvényesítése büntető eljárás alá nem esik (4. §). E jogszabály elsősorban büntetőjogi eszközöket szabályozott, a magánjogi jogkövetkezményeket a bűnvádi eljárás keretei között juttatta érvényre.²⁸

A jogalkotó az 1932. évi VI. törvénycikk révén, adósvédelmi ideálokat követve modernizálta az uzSORÁRA vonatkozó szabályozást. Balás P. Elemér hivatkozott kötete az 1929-ben kezdődő gazdasági világválság kontextusában elfogadott és hatályba lépett törvénynek az elemzését tartalmazza.²⁹ A továbbiakban az 1932. évi VI. törvénycikk és a hatályos Ptk. rendelkezéseit az uzSORÁRA vonatkozó magánjogi szankciók szemszögéből vizsgálom.

4. Az uzSORÁS szerződés fogalma

Az 1932. évi VI. törvénycikk a következőképpen határozta meg az uzSORÁT: „UzsORÁS szerződés az oly szerződés, amelyben valaki a vele szerződő fél szorult helyzetének, könnyelműségének, értelmi gyengeségének, tapasztalatlanságának, függő helyzetének vagy a nála elfoglalt bizalmi állásának kihasználásával kölcsön nyújtása s általában bármily szolgáltatás előlegezése fejében, vagy annak fejében, hogy a másik felet terhelő bármilyen kötelezettség teljesítésére halasztást enged, vagy a másik fél ellen fennálló valamely követelését módosítja vagy megszünteti, olyan vagyoni előnyt köt ki vagy szerez a maga vagy harmadik személy javára, amely a saját szolgáltatásának értékét feltűnően aránytalan mértékben meghaladja (uzSORÁS vagyoni előny).”³⁰

²⁷ Grosschmid Béni a 20. század legelején megjelent monográfiájában az uzSORÁT hiteluzSORÁRA (kölcsönadott pénzösszeg kirívóan magas kamatában) és reáluzSORÁRA (a feltűnően aránytalan előny nem pénzkölcsön, hanem más szolgáltatás – dologszolgáltatás, vállalkozó által előállított mű, megbízotti ügyellátás – ellenértékében ölt testet) osztotta fel. Grosschmid Béni: *Hitel- és reáluzSORA*. Budapest, Politzer, 1902.

²⁸ Balás P. i. m. (1. l.) 6.

²⁹ Lásd például John Kenneth Galbraith: *The Great Crash, 1929*. Boston – New York, Houghton Mifflin, 1997.

³⁰ Az 1932. évi VI. törvénycikk szerint annak megállapításában, hogy a szolgáltatás értékét az ellenszolgáltatásként kikötött vagy szerzett vagyoni előny feltűnően aránytalan mértékben meghaladja-e, figyelembe kell venni az eset összes körülményeit, s ha az ügylet természete különös kockázatvállalást is foglal magában, ennek nagyságát is.

A hatályos Ptk. az uszorás szerződést tömören határozza meg: az a szerződés, amely esetén az egyik szerződő fél a szerződés megkötésekor a másik fél helyzetének kihasználásával feltűnően aránytalan előnyt kötött ki (6:97. §).³¹

A szabályozás alapvető elemei első vizsgálatra tartalmi szempontból nem változtak, csak a korábbi meghatározás példálózó és erőteljesen magyarázó jellegű, a hatályos Ptk. pedig absztrakt és tömör megfogalmazást használ. Mégis fennáll két lényegi különbség, amelynek elemzésére a következőkben ki fogok térni.

Elsősorban arról van szó, hogy a hatályos Ptk. uszorás szerződés fogalma érdeemben eltér az 1932. évi VI. törvénycikk által megadott fogalomtól. A Ptk. normatív definíciója nem tekinti úgy, hogy az előlegezés az uszorás szerződés tényállásának a része, azaz a Ptk. az egyidejű teljesítésű jogügyleteket is bevonta az uszorás szerződés fogalma alá, amelyeket az 1932. évi VI. törvénycikk külön, az uszorás szerződéstől eltérő kategóriaként, kizsákmányoló szerződésként kezelte.³²

Másodsorban, amint erről részletesebben is szó lesz, az 1932. évi VI. törvénycikk a szerződő fél szorult helyzetének, könnyelműségének, értelmi gyengeségének, tapasztalatlanságának, függő helyzetének vagy az uszorásnál elfoglalt bizalmi állásának kihasználását az uszora tényálladékának zárt jegyzékeként kezelte, azaz egyéb alanyi helyzetek nem szolgálhattak az uszorás szerződés megállapításának alapjául. Ezzel szemben a hatályos Ptk. csak annyit ír elő, hogy a szerződést a másik fél „helyzetének” kihasználásával kössék meg, azaz a helyzet fogalma alá bármilyen olyan alanyi helyzet besorolható, amely egyáltalán kihasználható, hogy az adós uszorás kötelezettségeket vállaljon fel.³³

A Ptk. szerint az uszorás szerződésnek két fogalmi ismérve van:

- a feltűnő értékaránytalanság megjelenése (objektív feltétel);
- a szándékosság, azaz a másik fél helyzetének kihasználása (szubjektív feltétel).³⁴

³¹ Hogy a jogtörténeti tabló teljes legyen, meg kell említeni a régi Ptk. 1959. évi IV. törvény 201–202. §-át, illetve az egyes törvényeknek az uszoratevékenységgel szembeni fellépést elősegítő módosításáról szóló 2008. évi CXV. törvényt, amelyek a jelenleg hatályos szabályozás közvetlen előzményei.

Az uszorás szerződésekre vonatkozó hatályos magánjogi szabályozás azzal is kiegészül, hogy uszorás szerződés esetében az ügyész is keresetet indíthat a szerződés semmisségének megállapítása vagy a semmisség jogkövetkezményeinek alkalmazása iránt [Ptk. 6:88. § (4) bekezdés]. Az uszorás szerződés magánjogi szankcionálásának szükségességéről lásd Menyhárd Attila: A magánjogi uszora. In: Filó Mihály (szerk.): *Tanulmányok az uszoraról*. Budapest, ELTE Eötvös, 2016. 225–252.

³² A kérdésről részletesen lásd alább a jelen tanulmány 5.1. és 11. pontját.

³³ Lásd még a jelen tanulmány 5.2. pontját.

³⁴ Az uszora törvényi tényállási elemeinek megvalósulását az arra hivatkozó félnek kell bizonyítania. Kúria. Gfv.IX.30.297/2011. Hasonlóképpen: „uszorás az a szerződés, amelyben a szerződő fél a szerződés megkötésekor a másik fél helyzetének kihasználásával feltűnően aránytalan előnyt köt ki. Az uszorás szerződés semmis. Az uszora törvényi tényállási elemeinek fennállását az arra hivatkozó félnek kell bizonyítania, vagy legalábbis megjelölnie. A II. r. alperes nem hivatkozott arra, hogy milyen módon, milyen elnehezült helyzetét használta ki a felperes a szerződésbeli ügyleti kamat kikö-

Az objektív és a szubjektív feltételnek egyidejűleg kell fennállnia, közülük ha bármelyik hiányzik, a szerződés uzsorás jellegének megállapítására nincs lehetőség (BDT2003. 891.). A szubjektív feltétel magában foglalja egyfelől az egyik fél hátrányos helyzetét, amely arra készíti, hogy az uzsorás szerződésből fakadó sérelmeket felvállalva is megkösse a szerződést, másfelől a sérelmet okozó fél célzatos magatartását, amelynél fogva a másik fél általa ismert hátrányos helyzetét kihasználva köti ki a maga javára az aránytalan előnyt (BDT2012. 2819.).³⁵

Az 1932. évi VI. törvénycikk az alkalmazását kizárja abban az esetben, amikor olyan mértékű kamatnak vagy kamat tekintete alá vonható más vagyoni előnynek kikötése vagy szerzése történt, amely a kikötés vagy a szerzés időpontjában nem haladta meg a bírói úton érvényesíthető kamatnak legmagasabb mértékét (12. §). Ez a Ptk. rendszerében is teljes mértékben fenntartható következtetés.

Az 1932. évi VI. törvénycikk még egy esetben kizárja a saját alkalmazását: a jelen törvénynek az uzsorás szerződésekre vonatkozó rendelkezései nem alkalmazhatók az oly ügyletre, amelyet bejegyzett kereskedő mint hitelt nyelő köt (11. §), azaz az adós bejegyzett kereskedő. Ez (az 1877. évi VIII. törvénycikkhez hasonlóan) a magánjog dualista koncepcióját érvényesítő szabály volt, ugyanis a törvény más-más normákat rendelt alkalmazni a polgári jogi és a kereskedelmi jogviszonyok vonatkozásában. Jelenleg a Ptk. monista koncepciójával általánosan ellentétes a polgári és a kereskedelmi kötelmi jogviszonyok között a különbségtétel. A dualista felfogás alkalmazása azonban további árnyalást is lehetővé tett. A forgalomban általában megengedettek azok az ügyletek, amelyek „az üzleti élet körében az általános forgalmi konjunktúrának minél előnyösebb felhasználását és minél nagyobb nyereség elérését célozzák ugyan, de nem irányulnak egyenesen az egyének érintett individuális helyzetének vagy állapotának kihasználására, hanem a gazdasági élet objektív tényezőin alapulnak. Ehhez képest nem esik a jelen javaslat tilalma alá nevezetesen a kereskedelmi üzlet köréhez tartozó eladások eseteiben oly árak kikötése vagy szerzése, mely az eladó fél üzletében általában szokásos és ez az üzlet természetére való tekintettel a kereskedelmi felfogás szerint igazolt áraknak megfelel.”³⁶ A Ptk. rendszerében a gazdálkodó szervezetek között létrejött szerződés is lehet a jogszabályban rögzített objektív és szubjektív feltételek fennállása esetén uzsorás szerződés (BH1996. 326., BDT2005. 1089.).

tésekor, és azt sem jelölte meg, hogy álláspontja szerint mennyi az az ügyleti kamat, amely nem tekinthető feltűnően aránytalanak.” Kúria. Gfv.IX.30.297/2011. Nem áll fenn uzsorás szerződés, ha nem merült fel adat arra, hogy a felperesek hátrányos vagyoni helyzetbe kerültek, az alperesek pedig erről tudomást szereztek, és e helyzetet kihasználva törekedtek a szerződés megkötésére. Legfelsőbb Bíróság. Pfv.I/A.22 096/1999.

³⁵ Lásd Vékás Lajos: *Szerződési jog. Általános rész.* Budapest, ELTE Eötvös, 2016. 130.

³⁶ Az 1903. évi uzsorajavaslat indoklása. In: Balás P. i. m. (1. lj.) 27.

5. Az uzsorás szerződés fogalma

Balás P. Elemér művében

Tudományos szempontból Balás P. Elemér uzsorával kapcsolatos munkásságának a két legjelentősebb része az uzsora fogalmának kibontása és az uzsora büntetőjogi következményeinek vizsgálata. A jelen elemzés tárgya szempontjából viszont csak az első kérdés fontos. Az 1932. évi VI. törvénycikk elemzésének aktualitását nem lehet megkérdőjelezni, ugyanis Balás P. Elemér megállapításainak szinte mindegyike a hatályos Ptk. uzsorás szerződésre vonatkozó szabályainak tekintetében is helytálló.

5.1.

Az uzsorás szerződésnek a törvény szerint három alaptípusa van: az első a kölcsön nyújtása vagy általában szolgáltatás előlegezése [1. § (2) bekezdés], a második a kötelezettség teljesítésére halasztás engedése [1. § (3) bekezdés első tétel], és a harmadik követelés módosítása vagy megszüntetése [1. § (3) bekezdés második tétel].³⁷

5.1.1. Kölcsön nyújtása vagy általában szolgáltatás előlegezése

Az első alaptípus a kölcsönnyújtás, vagyis az az eset, ha valaki pénzt vagy egyéb helyettesíthető dolgot úgy kap, hogy ennek fejében ugyanolyan fajú és minőségű dolgot ugyanolyan mennyiségben köteles a másik félnek visszaszolgáltatni. Ugyanide tartozik az a további eset is, amikor a helyettesíthető dolog szolgáltatására nem kölcsön alapján kötelezett adós a hitelezővel abban állapodik meg, hogy a szolgáltatással ezentúl kölcsönképpen fog tartozni. De az uzsorás szerződés szempontjából lényegtelen a szolgáltatás minősége, lehet nem helyettesíthető ingóság vagy ingatlan is, sőt nem is kell dolognak lennie, hanem bármilyen más szolgáltatás is lehet (dolog használata, munkateljesítés).³⁸ A lényeg az első alaptípusnál az előlegezés. Gyakorlatilag uzsorás alapügylet lehet minden, ami előlegezhető szolgáltatással jár.³⁹

³⁷ Uo., 15–25.

³⁸ Uo., 15. Munkabéruzsorának számít, amikor a munkaadó a munkabért megelőlegezte. A munkavállaló is lehet uzsorás: amikor ő teljesít előbb.

³⁹ Ezzel szemben az árdrágító visszaélésekről az 1920. évi XV. törvénycikk szerint aki olyan közszükségleti cikkért, amelynek legmagasabb árát a hatóság meg nem szabta, oly árt vagy egyéb ellenszolgáltatást követel, köt ki vagy fogad el, amely – tekintettel az előállítási vagy termelési, illetőleg a beszerzési és egyéb költségekre, valamint az összes egyéb körülményekre, különösen a gazdasági élet

Balás P. Elemér helyesen emelte ki, hogy nem szabad döntő jelentőséget tulajdonítani annak a kérdésnek, hogy az uzorás szerződés a magánjogi kategóriák szerint milyen szerződésfaj fogalma alá vonható. Sőt, az uzorás gyakran összekapcsolja a legheterogénebb jogi formákat, így az uzorás szerződés gyakran nem is egy, hanem két vagy több ügyletet jelent. Például „szabályszerű kölcsönügylettel, mely önmagában minden tekintetben kifogástalan, összekapcsol az uzorás adásvételi ügyletet, bérletet, munkaszerződést stb. Éppen ebben az összekapcsolásban van a viszony uzorás jellege, és a jogalkalmazó csak akkor jár el helyesen, ha az így összekapcsolt ügyleteket a maguk végső összefüggéseiben deríti fel és bírálja meg.”⁴⁰

Az uzorás szerződések jellemzője az uzorás szolgáltatásának jelen ideje, szemben az ellenszolgáltatás későbbi idejével. „Ebben a körben nem szorítkozik az uzorás szerződés azokra a kétoldalú jogügyletekre, melyek szerint az egyik fél szolgáltatása a felek akaratánál fogva előzi meg a másik fél szolgáltatását, hanem kiterjed azokra a szerződésekre is, melyeknek természetével jár jogszabály szerint az, hogy az egyik fél előbb szolgáltat, mint a másik [...]. Az uzorás szerződésnek alapváza tehát elsősorban az előlegezés [...]”⁴¹ A törvény hatálya alá esik viszont az is, ha valaki mélyen az értéken alul szerez meg követelést készpénzfizetés fejében, mert ilyenkor a követelésre jogosult (az engedményező) nem halasztja ugyan el a maga szolgáltatását, de előbb jut pénzhez, mintha a követelést maga perelné (vagy megvárná a követelés esedékességét). A követelés (összértéke és ára közötti különbség) ilyenkor az uzorás vagyoni előny, amit az engedményes megszerez. Ugyanez a helyzet, amikor az uzorás azonnali fizetéssel megveszi a sérelmet szenvedett fél későbbi lejáratú (és nyilvánvalóan nagyobb összegre szóló) váltóját.

5.1.2. Kötelezettség teljesítésére halasztás engedése

Az uzorás szerződés második változata, ha a hitelező már fennálló bármely kötelezettség teljesítésére enged halasztást. Halasztás az esedékesség későbbi időpontra tétele. Az utólagos fizetési halasztás a hitelezés egyik formája. Valóban az az adós, aki valamely követelés teljesítésének halaszthatatlan kényszere alatt áll, a megfelelő esetekben éppoly könnyen lesz hajlandó túlzott előnyök nyújtására, hogy terhén könnyítsen, mint az, aki hitelre szorul. Idetartozik az a helyzet, amikor a hitelező-

viszonyaira is – a méltányos hasznot meghaladó nyereséget foglal magában, áruuzoráért mint árdrágító visszaélés vétségéért felel. Ebben az esetben nem jelenik meg az időben eltérő teljesítés (előlegezés) feltétele.

⁴⁰ Balás P. i. m. (1. lj.) 16.

⁴¹ Uo., 18–19.

nek nagyobb összeget kell visszafizetni a halasztásért cserébe. Ha maga a halasztás ingyen történik, de egyidejűleg az adósnak jelentékeny értékű dolgot vagy árut kell ingyen szolgáltatnia, az uzsora megállapítható.⁴²

Balás P. Elemér helytálló véleménye szerint a halasztásnak nem kell uzsorás követelésre (alapügyletre) vonatkoznia, s történhetik bármi módon, így perbeli vagy végrehajtási cselekmény mellőzése útján (például árverés elhalasztásával). Az alaptartozás forrása bármi lehet. A kártérítésre kötelezett, de az azonnali teljesítés alól uzsorás megállapodással mentesülő személyt is védi a törvény, mert az nem tesz különbséget a védelmezendő érdekek szempontjából a követelés eredete szerint.⁴³

A Ptk. és az 1932. évi VI. törvénycikk uzsorás szerződés definíciója közötti különbségként a szakirodalomban azt is kiemelték, hogy az 1932. évi VI. törvénycikk uzsorás szerződésként csak a hiteluzsorát, a reáluzsorát pedig kizsákmányoló szerződésként szabályozta.⁴⁴ Valóban, az 1932. évi VI. törvénycikk az uzsorás szerződést magánjogi és büntetőjogi eszközökkel, illetve a kizsákmányoló szerződést külön, csak magánjogilag szankcionálta. Viszont a hiteluzsora/reáluzsora megkülönböztetés az 1932. évi VI. törvénycikk uzsorafogalmára sem alkalmazható.

Balás P. Elemér helyesen emelte ki, hogy az 1932. évi VI. törvénycikk nem tesz különbséget a hitel- és a reáluzsora között. „Nem az a kérdés tehát, hogy pénz vagy helyettesíthető, avagy más dolog-e az ügylet tárgya, hanem az, hogy a visszatértes szerződés egyik szolgáltatása előbb történjék, mint a másik.”⁴⁵ Egyébként a hatályos Ptk. uzsoradefiníciója is annyira absztrakt, hogy a hitel- és a reáluzsorát is magába foglalja, viszont problémaként megjelenik az uzsorás és a feltűnően értékaránytalan szerződés közötti különbségtétel. Az itt jelzett problémákra visszatekint.

5.1.3. Követelés uzsorás módosítása vagy megszüntetése

Közömbös az, hogy a tartozás hogyan keletkezett. Ebbe a kategóriába tartoznak azok az esetek, mint például amikor a hitelező a kötelemszerű szolgáltatásra képtelen adóstól másnemű, s az eredetileg kötelezettnél aránytalanul értékesebb szolgáltatást fogad el teljesítés gyanánt (*datio in solutum*). Idesorolható az eladó esete is, aki nem képes a szerződés szerű árut a kikötött mennyiségben vagy minőségben szolgáltatni, s ezért a követelés módosítása vagy megszüntetése érdekében kényszerül uzsorás megállapodás megkötésére.

⁴² Uo., 23.

⁴³ Uo., 23–24.

⁴⁴ Menyhárd i. m. (31. lj.) 225–252.

⁴⁵ Balás P. i. m. (1. lj.) 19.

5.2.

Bármelyik változata áll is fenn az uzorás szerződésnek a fent elemzett három eset közül, a következő kötelező tényállási elem az, hogy az uzorás szerződést a szerződő fél szorult helyzetének, könnyelműségének, értelmi gyengeségének, tapasztalatlanságának, függő helyzetének vagy a nála elfoglalt bizalmi állásának kihasználásával kössék meg. Ez kimerítő törvényi felsorolás, ezért Balás P. Elemér szerint más, hasonlóan kihasználható alanyi helyzetek (például a kegyelet, hiúság, felindultság kihasználása) nem alkalmasak arra, hogy kihasználásuk esetén a szerződés uzorás jellegét meg lehessen állapítani. Ezen a helyzeten a hatályos Ptk. változtat, ugyanis egyszerűen a másik fél „helyzetének” kihasználásához köti a szerződés uzorás jellegének megállapíthatóságát, azaz az adós bármilyen személyes helyzetével való visszaélés megvalósítja az uzorás szerződés szubjektív premisszáját. Egyébként az 1932. évi VI. törvénycikkbe foglalt felsorolás ma is érvényes mint az adós kihasználható helyzetének leggyakoribb esetei, de a Ptk. rendszerében nem korlátozódnak ezekre az esetekre a kihasználható helyzetek.

Nyilván felmerül a kérdés, hogy hogyan lehet azt a helyzetet elbírálni, amikor jómódú ember azért vesz fel kölcsönt, hogy jó üzleti alkalmat ne szalasszon el. Az 1932. évi VI. törvénycikk rendszerében egyértelműen megállapítható, hogy az így megkötött szerződést nem lehet uzorásnak minősíteni, mert nem áll fenn „szorult helyzet”. A Ptk. rendszerében viszont ez a tényállás is a „helyzet” kihasználásának minősíthető. Azonban a szakirodalomban levezették, hogy az adott tényállás elbírálása során levonható következtetés a Ptk. szerint sem különbözhet: „hangsúlyozni kell, hogy nem lehet uzorás az a szerződés, amelyben valaki jelentős haszonnal kecsegtető üzleti vállalkozásának finanszírozásához vesz fel kölcsönt feltűnően aránytalan kamat mellett. Ilyen esetben ugyanis szabály szerint hiányzik a helyzetkihasználás tényálláseleme. Az üzleti vállalkozáshoz szükséges tőke kölcsönrel történő biztosításánál elvárható a kölcsönvevőtől, hogy megfelelő gazdasági számítások keretében – így mindenekelőtt a fizetendő szerződési (kikötött) kamat és a vállalkozástól várt megtérülés egybevetésével – mérje fel a kölcsönrel járó üzleti kockázatot, amelyet nem háríthat át a vállalkozáshoz nem társuló kölcsönadóra.”⁴⁶ Az 1932. évi VI. törvénycikk szerint uzorás szerződés megkötésére kihasználható az adós:

- *szorult helyzete*, vagyis gazdasági gyengesége, a pénzzavar, a bármilyen célból (gyógyíttatás, védőre van szüksége, nyersanyag elengedhetetlen beszerzése a tevékenység folytatásához, amelyből a megszorult él stb.) fellépő pénzszükséglet („a szorult helyzetnél a lényeg a jelenlegi baj, melynek elhárítását fontosabbnak tartja a megszorult, mint a későbbi bajt, amikor fizetnie kell”);

⁴⁶ Vékás i. m. (35. l.j.) 130.

A kivándorlás útiköltségére kölcsönvétel szorult helyzetre utal és közömbös, hogy a kivándorolt sértett Amerikában utóbb vagyonhoz jutott.⁴⁷ Nem áll fent viszont szorultság, amikor a sértett fürdőszolga csirkével akart kereskedni s erre vett fel kölcsönt.⁴⁸ Az szorult helyzetben van, akinek van vagyona (például ingatlana), de végrehajtás fenyegette és azt csak kölcsönvett pénzzel kerülhette el.⁴⁹

- *könnyelműsége*, amikor az adós az ügylet pillanatnyi előnyeit tartja szem előtt, és a jövő terhei háttérbe szorulnak;
- *értelmi gyengesége*, azaz a megfelelő lelkierők hiánya, az értelem defektusa;
- *tapasztalatlansága*, a külső tényekre vonatkozó ismerethiány egy bizonyos irányban, az üzleti járatlanság;
- *függő helyzete*, például amikor a kötelezett már adósa a hitelezőnek, és ezért nincs meg az ellenállóképessége, hogy a felismerten súlyos következményeket ne vállalja magára;

Nagy a jelentősége ennek a tényelemnek a fennálló követelés teljesítésének elhalasztása fejében kikötött vagy szolgáltatott uzsorás vagyoni előny tekintetében. Ilyenkor a meglévő hitelviszony nyomása oly nagy, hogy e miatt hajlandó az adós rendkívüli áldozatra is.⁵⁰

- *az uzsorásnál elfoglalt bizalmi állásának kihasználása*, amelyet Balás P. Elemér nem jogi viszonyznak minősít, hanem tényleges helyzetnek, idesorolva az adóst és az uzsorást összekötő bizalmi viszonyt is.⁵¹

A sérelmet szenvedő fél alanyi helyzetéről a sérelmet okozó félnek tudnia kell, a kihasználás mint nyereségvágyból való visszaélés feltételezi az alanyi helyzet ismeretét. Az uzsorásnak ismernie kell a másik félnek az individuális körülményeit, és tudnia kell azt, hogy a fél ezen körülmények hatása alatt teszi a rá nézve sérelmes rendelkezéseket. „A kihasználás tehát tudatos, sőt célzatos értékesítése annak a helyzeti előnynek, melyet a másik fél gyengesége nyújt. Ez a vétkességi elem nemcsak az uzsora büntethetőségének, de a magánjogi következmények alkalmazhatóságának is előfeltétele.”⁵²

5.3.

Az uzsorás szerződés tényállásának harmadik eleme a meg nem felelő arányú, túlzott vagyoni előny (uzsorás vagyoni előny), amelyet a szerződés a sérelmet okozó fél vagy más személy számára biztosít. Nem tartozik az uzsorás szerződés fogalmi

⁴⁷ Kúria. 1905.VIII.30. B. 7665/1905. *Büntetőjogi Döntvénytár VI.* 277.

⁴⁸ Kúria. 1887.XII.1. B. 4189/1887. *Grill-Döntvénytár IX.* II. 99.

⁴⁹ Kúria. 1910.XI.16. B. 7121/1910. *Büntetőjogi Döntvénytár V.* 13.

⁵⁰ Balás P. i. m. (1. lj.) 35.

⁵¹ Uo., 36.

⁵² Uo., 36–37.

körébe olyan előny kikötése vagy megszerzése, amely nem vagyoni, hanem személyes jellegű.⁵³ Uzsorás szerződés például az, amikor a hitelező kölcsönt nyújt, és egyúttal házgondnoki alkalmazását eléri, és az uzsorás vagyoni előny a házgondnoki alkalmazás címén kikötött túl magas javadalmazásban jelentkezett.⁵⁴

Balás P. Elemér szerint „uzsorás vagyoni előnyről csak akkor lehet szó, ha a kikötött vagy megszerzett vagyoni előny a kölcsönt nyújtó vagy a szolgáltatást előlegező fél saját szolgáltatásának értékét feltűnően aránytalan mértékben haladja meg. Össze kell tehát hasonlítani a hitelező vagyoni előnyének és a hitelező szolgáltatásának az értékét. A feltűnő aránytalanság megállapításakor össze kell tehát számítani mindazt, amit az adós szolgáltatott vagy ígért, s ebből le kell vonni azt, amit a hitelező adott.”⁵⁵

Az 1932. évi VI. törvénycikk kimondja, hogy „annak megállapításában, hogy a szolgáltatás értékét az ellenszolgáltatásként kikötött vagy szerzett vagyoni előny feltűnően aránytalan mértékben meghaladja-e, figyelembe kell venni az eset összes körülményeit, s ha az ügylet természete különös kockázatvállalást is foglal magában, ennek nagyságát is” [1. § (5) bekezdés]. Balás P. Elemér a tapasztalt jogász véleményét fogalmazza meg, amikor kijelenti: az, hogy az aránytalanság feltűnő, nem azt jelenti, hogy ezt könnyű megállapítani,⁵⁶ az aránytalanság megállapítása egyáltalán nem ró könnyű feladatot a bíróra.

A Ptk. szerint is az uzsorás szerződés feltétele a feltűnően aránytalan vagyoni előny, tehát az 1932. évi VI. törvénycikk alapján megfogalmazottak aktualitása fennáll.

6. Az uzsorás szerződés magánjogi szankciója: a semmisség

Az 1932. évi VI. törvénycikk és a Ptk. ugyanazon alapvető jelentőségű magánjogi szankcióval, a semmisséggel sújtja az uzsorás szerződést. Az uzsorás szerződés semmis (1932. évi VI. törvénycikk, 2. §). A Ptk. pedig kimondja, hogy „ha a szerződő fél a szerződés megkötésekor a másik fél helyzetének kihasználásával feltűnően aránytalan előnyt kötött ki, a szerződés semmis” (6:97. §).

Balás P. Elemér leszögezte, hogy az ügylet semmisségét egységesen kell elbírálni, és nem lehet különválasztani a tényállást egy uzsorás és egy nem uzsorás részre.⁵⁷ A semmisség, a megtámadhatóságtól eltérően, nem a sérelmet szenvedett fél hatalmassága, hogy él-e vagy sem a megtámadási jogával, hanem *ope legis* al-

⁵³ Uo., 40.

⁵⁴ Kúria. 1911.VI.7. B. 4254/1911. *Büntetőjogi Döntvénytár V. 278.*

⁵⁵ Balás P. i. m. (1. lj.) 42.

⁵⁶ Uo., 48.

⁵⁷ Uo., 53–54.

kalmazandó szankció. Ezért a hitelező nem érvényesítheti a követelésének azt a mértékét sem, amely nem lenne uszorás jellegű. A semmisség folytán az uszorás szerződés teljesítése nem követelhető. „Az uszorás szerződés semmissége már az uszorás jellegnél fogva feltétlen. Közömbös, hogy más okból semmis-e. Megtámadási keresetnek nincs helye, mert a megtámadásnak csak egyébként kifogástalan szerződésre vonatkozó jognyilatkozatok tekintetében van értelme.”⁵⁸

Érdekességként jegyzem meg, hogy Szászy-Schwarz Gusztáv (1858–1920) 1908-ban kifejtett álláspontja szerint az uszora szankciójaként elégséges volna a megtámadhatóság.⁵⁹

7. *Restitutio in integrum* (eredeti állapot helyreállítása)

A semmisség természetes következménye a *restitutio in integrum*, a szerződéskötés előtti állapot helyreállítása.

Az 1932. évi VI. törvény cikk szerint „[a] szerződő felek mindenike köteles a másiknak természetben kiadni, vagy ha ez nem lehetséges, értékben visszatéríteni azt, amit az ily szerződés alapján kapott”. A főszabály tehát a természetbeni kiadás, az értékben történő visszatérítés csak a természetbeni kiadás lehetetlenülése esetén alkalmazható.

A sérelmet szenvedő felet a jogalkotó speciális védelemben részesítette a *restitutio in integrum* során: megteremtette azt a lehetőséget, hogy halasztás vagy részletfizetés kedvezményében részesüljön [a]), vagy akár a kötelezettsége alól teljesen vagy részben mentesüljön [b]):

a) Amennyiben az eset körülményei szerint a méltányosság megkívánja, a bíróság a sérelmet szenvedő félnek kérelmére a visszatérítési kötelezettség teljesítése tekintetében halasztást adhatott, és megengedhette, hogy tartozását részletekben törlessze. Ily esetben a másik felet terhelő visszatérítési kötelezettség teljesítésének határidejét is megfelelően meg lehetett hosszabbítani (fakultatív, a bírói mérlegelésre bízott kedvezmény). Vagyis a sérelmet szenvedett félnek úgy is lehetett kedvezményt nyújtani, hogy a sérelmet okozó fél nem részesül ilyen kedvezményben. Fordítva viszont ez nem igaz: a sérelmet okozó fél csak annyiban részesülhetett ilyen kedvezményben, ha a sérelmet szenvedett fél is ilyen kedvezményben részesült.⁶⁰

⁵⁸ Uo., 57.

⁵⁹ Szászy-Schwarz szerint „[s]ajátságos helyzetet fog teremteni az értelmi gyengeségnek a tényálladási elemek közé való felvétele, mert a javaslat szerint az ügylet semmis, ez pedig hivatalból konstatálandó, s így előáll, hogy valaki, aki magát elmakacsolni hagyná, arról értesül, hogy a bíró őt incidentaliter gyengeértelműnek nyilvánította.” Lásd *Jogtudományi Közöny*, 1908/5., 46.

⁶⁰ Balás P. i. m. (I. lj.) 58.

- b) Különös méltánylást érdemlő olyan esetben, amikor a sérelmet szenvedett felet a kiadás vagy a visszatérítés kötelezettségének teljesítése anyagi romlásba sodorná, ez a fél kívánhatta, hogy e kötelezettsége alól egészen vagy részben mentesíttessék. Ily mentesítés esetében a sérelmet szenvedő fél tulajdonszerzését nem érinti, hogy valamely dolog átruházása nem történt érvényes jogalapon. Ez a megközelítés a semmisség érdeksemleges jellegén túllépett és magánjogi elégtételt valósított meg.

Anyagi romlás alatt a bevételek és a kiadások közötti egyensúly megzavarását kellett érteni. Rendezett gazdálkodás esetében a szükségleteket az illető személy legtagabb értelemben vett javainak hasznából kell kielégíteni, s ha ezek erre nem elegendők, maguk a javak kerülnek fogyasztásra, leválnak a gazdasági személyiségről, úgyhogy ez összezsugorodik, végül egészen elpusztulhat.⁶¹

A sérelmet okozó fél visszatérítési kötelezettségét nem érintette, hogy a kapott vagyoni előnyt utóbb elvesztette. Ezzel szemben a sérelmet szenvedett fél felszabadul a visszatérítés kötelezettsége alól, amennyiben a kapott vagyoni előnyt hibáján kívül elvesztette, és figyelembe véve a sérelmet szenvedett fél vagyoni helyzetét, a méltányossággal nem ellenkezik.

Ha a sérelmet szenvedő fél a szerződés alapján többet szolgáltatott, mint amennyit kapott, a sérelmet okozó fél a többlet után, annak szolgáltatásától kezdve, a törvényes kamatláb szerint számított kamatot is köteles volt neki megfizetni.

A sérelmet okozó fél köteles volt azt is visszatéríteni, amit az uzorás szerződés alapján vagy azzal kapcsolatban harmadik személy kapott és a másik félnek okozott kárért is teljes kártérítéssel tartozott.

Balázs P. Elemér szerint „ha a hitelező ismeri ugyan az adós szorult helyzetét, de ebben a tekintetben fontos körülményeket nem tud, így például azt, hogy az adós, aki különben vagyonosnak állítja magát, vagyontalan, ilyenkor is lehet szó uzorás szerződésről, de az adós, mivel a saját magatartásával szintén vétett a törvény tilalma ellen, csak annyiban követelhet vissza, amennyiben, tekintettel az eset körülményeire, a méltányosság megkívánja.”⁶²

A hatályos Ptk. szabályozási megoldása nem tér el radikálisan az 1932. évi VI. törvénycikktől, a Ptk. jól hasznosította a jogtörténeti előzményt. Általános szabályként a Ptk. elrendeli az eredeti állapot helyreállítását: érvénytelen szerződés esetén bármelyik fél kérheti a nyújtott szolgáltatás természetbeni visszatérítését, ha maga is természetben visszatéríti a számára nyújtott szolgáltatást. A visszatérítési kötelezettség az elévülési vagy az elbirtoklási idő elteltétől függetlenül terheli az eredeti állapot helyreállítását kérő felet. Az eredeti állapot helyreállítása során gondoskodni kell a szolgáltatások eredeti értékegyensúlyának fenntartásáról (6:112. §).

⁶¹ Uo., 56–57; August Finger: *Das Strafrecht*. II. 1910. 316.

⁶² Balás P. i. m. (1. lj.) 58.

Az uzSORás szerződésekre vonatkozóan pedig a Ptk. kifejezetten előírja, hogy a bíróság egészben vagy részben elengedheti a visszatérítést, ha az a sérelmet szenvedő felet részletfizetés engedélyezése esetén is súlyos helyzetbe hozná; a sérelmet okozó fél a kapott szolgáltatásból az aránytalan előnynek megfelelő részt a sérelmet szenvedő félnek köteles visszatéríteni [6:113. § (3) bekezdés].

8. Más jogviszonyra való kihatás

Az 1932. évi VI. törvénycikk szerint, ha a sérelmet szenvedő fél helyzete az uzSORás szerződés következtében úgy megváltozott, hogy reá annak a követelésnek a változatlan fenntartása is méltánytalanul terhes lenne, amelynek tekintetében halasztásadás, módosítás vagy megszüntetés történt uzSORás szerződéssel, a bíróság az ily kötelezettség tekintetében is alkalmazhatja a törvénynek a halasztásra és a részletekben történő törlesztésre vonatkozó előírásait (2. § utolsó bekezdése).

Itt két eset merülhetett fel. Első esetben a sérelmet okozó és a sérelmet szenvedő fél között érvényes szerződés jött létre, majd ehhez képest ugyanazon felek között létrejött uzSORás megállapodás rendelt el halasztást, módosítást vagy megszüntetést. Ebben az esetben, ha a méltányosság ezt megkívánta, a bíró az érvényes szerződést is módosíthatta, azaz elrendelhetette a halasztást vagy a részletekben történő törlesztést, és szimmetrikusan, a sérelmet okozó felet az érvényes jogügylet alapján terhelő kötelezettség teljesítésének határidejét is megfelelően meg lehetett hosszabbítani. E kérdés kapcsán vitába is kell szállnom Balázs P. Elemérrel: álláspontja szerint az érvényes ügylet vonatkozásában is elrendelhetette a bíró a részleges vagy teljes mentesülést.⁶³ Az 1932. évi VI. törvénycikk szabályaiból ilyen következtetést véleményem szerint nem lehet levonni, a jogalkotó az érvényes ügylet vonatkozásában méltányossági alapon csak az enyhébb, halasztó, újraütemező bírói szerződésmódosítást tette lehetővé.

A második eset bonyolultabb és releváns joggyakorlat hiányában spekulatív megoldást tesz csak lehetővé. Előfordulhatott, hogy az uzSORás szerződés olyan érvényes szerződés módosítását vagy (részleges) teljesítését szolgálta, amely az adós és jóhiszemű harmadik személy között jött létre. Például érvényes kölcsönügylet részleges visszafizetésére kötött az adós uzSORás szerződést. A kérdés az, hogy a jóhiszemű hitelező és az adós közötti jogviszonyra kihatással lehet-e az uzSORás szerződés utólagos megkötése. Ha azt mondjuk, hogy a bíró méltányossági alapon, tekintettel a sérelmet szenvedő félnek az uzSORás szerződés következtében megromlott helyzetére, az érvényes szerződést is módosíthatta (halasztást vagy részletfizetési lehetőséget adhatott), akkor – kissé anakronisztikus módon – a szerződés-

⁶³ Uo., 57–58.

csoport intézményét vetítjük vissza 1932-be. A törvény szövege azt az értelmezést is lehetővé teszi, amely szerint szerződés csoport helyzetet szabályozott, így azt is lehetővé tette, hogy ha az uzorás szerződést annak érdekében kötötték meg, hogy az adósnak legyen lehetősége más személlyel megkötött érvényes szerződését használni, módosítani vagy megszüntetni, akkor a semmis uzorás szerződés visszahathatott az érvényes szerződésre is.

Kevésbé spekulatív az e lehetőséget megtagadó megközelítés: a törvény releváns előírásai (a 2. § utolsó bekezdése) csakis arra az esetre vonatkoztak, amikor a sérelmet okozó és a sérelmet szenvedő személyek között létrejött érvényes szerződésről volt szó, és a jogalkotónak nem állt szándékában arra az esetre is kiterjedő szabályokat létrehozni, amikor az uzorás szerződést megelőző érvényes szerződés harmadik személy hitelezővel került megkötésre.

9. Az uzorás szerződésre alapított követelés átruházása

Az 1932. évi VI. törvénycikk előírta, hogy a 2. §-ba foglalt szabályok (semmisség, *restitutio in integrum*) abban az esetben is állnak, ha az uzorás szerződésre alapított követelést átruházták. Ha a sérelmet okozó fél a sérelmet szenvedő fél által váltót vagy egyéb oly kötelező okiratot adatott magának vagy másnak, amelynek jóhiszemű birtokosával szemben az alapul fekvő jogviszonyból merített kifogásnak helye nincs, a sérelmet szenvedő fél követelheti, hogy a sérelmet okozó fél a váltót vagy az okiratot adja vissza, és ha az nincs birtokában, helyezze bírói letétbe a névértéknek megfelelő összeget és annak az esetleges kárnak az összegét, amely a sérelmet szenvedő felet abból érheti, hogy a váltót vagy a kötelező okiratot oly személy érvényesíti ellene, akivel szemben az alapul fekvő jogviszonyból merített kifogásnak nincs helye (3. §).

Valóban, a hitelező személyében beálló változás a semmisséget nem szünteti meg. Az engedményezés esetén az engedményes mint új hitelező lép az engedményező régi hitelező helyébe a jogviszonyban. Balás P. Elemér helyesen szögezte le, hogy közömbös az, hogy az engedményest terheli-e vétkesség abban a tekintetben, hogy tudott vagy tudnia kellett volna a semmisségről. Ebben a vonatkozásban tehát az engedményes felelőssége szigorúbb, mint az engedményező uzorásé, mert az engedményes csak az engedményező ellen fordulhat a semmisségből reá háruló hátrányok miatt. Az átruházás esetére a semmisség szankciója akkor is fennforgott, ha többszörös átruházás történt.⁶⁴

A törvény nem rendelkezett ugyan a tartozásátvállalás következményeiről, de Balás P. Elemérral összhangban leszögezhetjük, hogy a tartozásátvállaló a hitele-

⁶⁴ Uo., 59–60.

zőnek ellene vetheti azokat a kifogásokat, amelyek az előbbi adós és hitelező közötti jogviszonyból erednek, vagyis az uzSORás szerződés semmisségét a tartozás-átvállaló is érvényesítheti, akkor is, ha tudott a szerződés uzSORás jellegéről.⁶⁵

A törvény azt az esetet is szabályozta, amikor az uzSORás váltót adatott magának vagy másnak, amelynek jóhiszemű birtokosával szemben – a váltójogviszony absztrakt jellege miatt – nem lehet az uzSORás szerződés semmisségét érvényesíteni. Ebben a helyzetben a sérelmet szenvedő fél kérheti az értékpapír visszaadását. Ha a váltó már nincs az uzSORás birtokában (például azt jóhiszemű harmadik személyre forgatmányozta), akkor „meg kell védeni a sérelmet szenvedett felet a váltóbirtokos fellépésével szemben, ami csak a sérelmet okozó félen keresztül lehet séges”.⁶⁶ Ilyen esetben a sérelmet szenvedő fél kérelmezhetette, hogy az uzSORást kötelezzék a váltópapír ellenértékének és a váltó érvényesítéséből eredő esetleges kár összegének bírói letétbe helyezésére.

10. Az uzSORás szerződés biztosítékai

Az 1932. évi VI. törvénycikk alapján az uzSORás szerződésre alapított követelés biztosítására szolgáló zálogjog, kezesség vagy más biztosíték érvénytelen volt. Amennyiben azonban a sérelmet szenvedő felet a 2. § alapján visszatérítési kötelezettség terhelte, ennek erejéig a biztosíték hatályban maradt.

A fenti rendelkezés nem érintette a jóhiszemű telekkönyvi szerzés védelmének szabályait (4. §).

A törvénycikk miniszteri indoklása szerint e rendelkezések „önként folynak az uzSORás szerződés semmisségét megállapító rendelkezésekből. A zálogjog, a kezesség és a követelések más efféle biztosítékai ugyanis járulékos természetűek, követik a követelés sorsát. [...] Ezt az általános szabályt, amely magánjogunkban egyébként is érvényesül, a törvényjavaslatban külön nem is kellett volna kifejezésre juttatni, ha nem kellene az általános szabály alól kivételt tenni a jóhiszeműen szerzett telekkönyvi jogok védelme érdekében. [...] Ez a szabály a jelzálogjog és a zálogjogra szerzett további jogok védelmét célozza.”⁶⁷

A szabály alkalmazásának szélső korlátját a jóhiszemű telekkönyvi szerződés védelme szabta meg, és ezen a korláton belül is korlátja volt az érvénytelenségről rendelkező szabálynak az, hogy nem érvényesült annyiban, amennyiben a sérelmet szenvedő felet visszatérítési kötelezettség terhelte. A visszatérítési kötelezettség

⁶⁵ Uo., 60.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ A részletekről lásd uo., 61–62.

erejéig ugyanis a zálogjog, a kezesség vagy más biztosíték hatályban maradt mindaddig, míg a kötelezettség teljesítés folytán vagy más okból meg nem szűnt. Az uzorás szerződésre alapított követelés biztosítására szolgáló zálogjog érvénytelensége kiterjedt arra az esetre is, ha az elzálogosító tulajdonos nem volt azonos a személyes adóssal.⁶⁸

11. Az uzorás és a feltűnően értékaránytalan szerződés elkülönítése

Az 1932. évi VI. törvénycikk külön szabályozta az úgynevezett kizsákmányoló ügyleteket (9. §). Ezekhez az ügyletekhez csak magánjogi szankciót kapcsolt a törvény, eltérően a büntetőjogilag is szankcionált uzorás szerződésektől. Kimondta, hogy ez a törvény nem érinti az olyan szerződésnek a magánjog szabályai szerinti semmisségét, amely nem esik az uzorás szerződés fogalma alá, de amellyel valaki másnak megszorult helyzetét, könnyelműségét, értelmi gyengeségét, tapasztalatlanságát, függő helyzetét vagy a nála elfoglalt bizalmi állását kihasználva, a maga vagy harmadik személy javára, a másik fél tetemes kárával ingyenes előnyt vagy feltűnően aránytalan nyereséget köt ki vagy szerez.

A magánjog dualista koncepciója a kizsákmányoló szerződések esetén is érvényesült, ugyanis a törvény kimondta, hogy a törvénynek a kizsákmányoló ügyletre vonatkozó rendelkezései nem alkalmazhatók a bejegyzett kereskedőknek kölcsönös kereskedelmi ügyletére (11. §). Az uzorás és a kizsákmányoló szerződés közötti alapvető és helyes különbségtétel az, hogy az uzorás szerződés egy azonnali és egy időben később történő teljesítést, a kizsákmányoló szerződés pedig azonnali (*uno actu*) teljesítést feltételez. Ahogy korábban is jeleztem, a jogalkotó az uzorás és a kizsákmányoló szerződés közötti különbségtétellel nem a hitel- és reáluzsora közötti eltérést tükröztette.

A semmisségre a sérelmet okozó fél és harmadik személy csak akkor hivatkozhatott, ha a semmisségtől függő jogait a sérelmet szenvedő fél érvényesítette. A kizsákmányoló szerződés rendszerint nem kapcsolatos előlegezéssel, az egyik szolgáltatás elhalasztásával, hanem főleg olyan esetekre vonatkozott, amikor a teljesítés és viszontteljesítés egyidejű. E szabályokat kellett alkalmazni akkor is, amikor a hitelnyújtás körében nem a hitelkérőt, hanem a hitelnyújtót uzorázták ki.⁶⁹

A sérelmet szenvedő fél a semmisségtől függő jogait nem érvényesíthette attól számított egy év elteltével, hogy a szerződésben vállalt kötelezettségét mind a két

⁶⁸ Uo., 63.

⁶⁹ Uo., 99.

fél teljesítette (időkorlát).⁷⁰ Ha azonban a szerződés kötésére a sérelmet szenvedő fél függő helyzete vagy a másik félnek nála elfoglalt bizalmi állása szolgáltatott alkalmat, az egyéves határidő e helyzet megszűnése előtt nem veszi kezdetét.

A semmis szerződésből származtatott követeléssel szemben a sérelmet szenvedő fél a semmisségtől függő jogait kifogás útján bármikor érvényesíthette. Az, hogy ez bármikor megtörténhetett, annyit jelent, hogy a semmisség kifogását mint elhárító eszközt lehetett használni, de az említett határidő eltelte után viszontkeresetnek sem lehettek tárgyai a sérelmet szenvedő félnek a kizsákmányoló szerződés semmisségéből eredő jogai.⁷¹

A kizsákmányoló szerződés esetében a bíróság a teljesítésre a sérelmet szenvedett félnek kérelmére az ítéletben méltányos halasztást adhat, és megengedheti azt is, hogy tartozását részletekben törlessze. Az engedett halasztás arányában a másik felet terhelő visszatérítési kötelezettség teljesítésének határidejét is méltányosan meg kell hosszabbítani (10. §).

A hatályos Ptk. nem szabályoz kizsákmányoló szerződést, és uzsorafogalma a hitel- és a reáluzsorát is magában foglalja. Viszont a Ptk. az uzsorás szerződéshez sokban hasonló helyzetre, a feltűnő értékaránytalanság esetére tartalmaz előírásokat.

A Ptk. szerint „ha a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás értéke között anélkül, hogy az egyik felet az ingyenes juttatás szándéka vezetné, a szerződés megkötésének időpontjában feltűnően nagy az aránytalanság, a sérelmet szenvedett fél a szerződést megtámadhatja. Nem támadhatja meg a szerződést az, aki a feltűnő értékaránytalanságot felismerhette vagy annak kockázatát vállalta” [6:98. § (1) bekezdés].

Az uzsorás szerződés és a feltűnő értékaránytalanság között a kapcsolódási pont és a közös jellemző a feltűnően nagy értékaránytalanság, amelynek fennállását a szerződés megkötésének időpontjában vizsgáljuk. A két helyzet között azonban meghatározóak az eltérések:

1. Az uzsorás szerződés szankciója a semmisség, a feltűnő értékaránytalanságé a megtámadhatóság, ennek minden jogkövetkezményével, melyek kifejtése nem célja a jelen tanulmánynak.
2. Az uzsorás szerződés esetén a feltűnő értékaránytalanság szubjektív premiszán alapszik, azaz a másik fél helyzetének kihasználásán.

A feltűnően értékaránytalan szerződés esetében az értékaránytalanságnak bármilyen oka lehet – a másik fél helyzetének kihasználásán kívül. A szakirodalomban megállapították, hogy a feltűnő értékaránytalanság mint megtámadási

⁷⁰ A törvény nem állapította meg e határidő jellegét. Balás P. Elemér úgy foglalt állást, hogy ez jogvesztő és nem elévülési határidő. Ennek következtében az elévülésnek nyugvására, félbeszakadására vonatkozó szabályokat nem lehetett erre a határidőre alkalmazni. Uo., 101.

⁷¹ Uo.

tényállás „az uzorás szerződés párja, amelynél az uzora szubjektív feltételét: a másik fél helyzetének kihasználását nem követeli meg a törvény”⁷² Gyakorlatilag a megkülönböztető elem a két helyzet között pontosan ez: amennyiben a feltűnő értékaránytalanságnak az oka nem a másik fél helyzetének kihasználása, hanem például a szokványos ügymenet, a véletlen vagy a tévedés, csakis ekkor merül fel a szerződés feltűnően értékaránytalan jellege. A Ptk. szerint nem támadhatja meg a szerződést az, aki a feltűnő értékaránytalanságot felismerhette, vagyis az értékaránytalanság felismerése kizárja a megtámadás jogát. Ugyanez a helyzet abban az esetben, ha a szerződő fél tudatosan vállalta az értékaránytalanság kockázatát, a törvény értelmében ez is a megtámadási jogról való lemondást vonja maga után.

Például nem minősíthető uzorás szerződésnek a következő körülmények között létrejött adásvétel: „A kezdő műgyűjtő meglát valakinek a lakásán egy régi képet, amelynek értékes vagy értéktelen voltáról a tulajdonosának fogalma sincs, úgy örökölte valami távoli rokonától és képekkel sohasem foglalkozott. A műgyűjtő a képben hatalmas értéket sejt és hónapokon át tartó kapacitálás után, egyre többet ígérve érte, ráveszi a képtulajdonost, aki közben maga is kezdi elhinni a kép értékes voltát, annak az eladására. Még aggodalmaskodik is utólag, hogy kincstől fosztották meg. Kiderül, hogy a kép a tizedrészét sem éri meg a fizetett vételárnak.”⁷³ Ez a tényállás a feltűnő értékaránytalanság kategóriája alá sorolható.

3. A feltűnően értékaránytalan szerződésben a felek a megtámadási jogot ki is zárhatják (kivéve, ha a szerződés fogyasztói szerződésnek minősül). Ezzel a Ptk. pontosan a gazdasági élet számára kívánta a hitelezői biztonság szerződéses fokozásának a lehetőségét biztosítani. Az érvénytelenség megállapításának a kizárására vonatkozó megállapodás uzorás szerződés esetén nyilvánvalóan semmis.
4. Az uzorás szerződés az 1932. évi VI. törvénycikk szerint időben eltérő teljesítést, előlegezést feltételezett, ellenkező esetben kizsákmányoló szerződésnek minősült a megállapodás. Ez a kritérium nem alkalmazható a Ptk. szerinti különbségtételre az uzorás szerződés és a feltűnő értékaránytalanság között, mert az uzorás szerződés jelenleg előlegezés vagy egyidejű teljesítés útján egyaránt megvalósulhat.

⁷² Vékás i. m. (35. lj.) 137.

⁷³ Nizsalovszky Endre: Uzora – tévedés – forgalmi jóhiszem. *Jogtudományi Közlöny*, 1951. május, 247. Nizsalovszky Endre a Legfelsőbb Bíróságnak az uzora szubjektív előfeltételeinek egész sorát elejtő 9. elvi megállapítását elemzi, annak általános jellege kapcsán adja ezt a példát, hogy a szubjektív feltételről mégsem lehet teljesen lemondani, mert ellenkező esetben a fenti esetet is uzorás szerződésnek kellene minősíteni.

Ezért a különbségtétel alapja a fent már tárgyalt objektív és szubjektív feltétel együttes megléte: az uszorás szerződést és a feltűnően értékaránytalan szerződést egyaránt jellemző feltűnően aránytalan előny mellett a kizárólag az uszorás szerződésre jellemző szubjektív feltétel a másik fél helyzetének ismerete és annak szándékos kihasználása. Ha csak az objektív feltétel teljesül, feltűnően értékaránytalan szerződéssel állunk szemben, ha az objektív és a szubjektív feltétel együttesen fennáll, akkor uszorás szerződéssel.

5. Noha a különbségtételre önmagában nem alkalmas, érdemes megjegyezni, hogy az uszorás szerződés igen sok esetben több ügylet összekapcsolásából áll fel, míg a feltűnően értékaránytalan szerződés általában egyetlen ügyletet feltételez, legalábbis egyetlen ügylet keretei között vizsgálható. Például uszorás szerződésnek minősíthető az a megállapodás, amikor a hitelező csak úgy hajlandó kölcsönt adni, ha a hitelkereső mélyen a forgalmi ár alatt elad valamit.⁷⁴ A helyzetkihasználás az egyébként szokványos kamatozású vagy akár kamatmentes kölcsönügyletbe köthető, az uszorás előny viszont az adásvétel révén valósul meg. A vételbe burkolt kölcsön is uszorás szerződés: amikor a kölcsönkérő a forgalmi árat meghaladó összegért vesz meg egy dolgot, a vételárral pedig adós marad. Mindkét példánál nyilván az uszorás szerződés szubjektív feltételének, az adós helyzete kihasználásának is teljesülnie kell.

12. Záró gondolatok

1932. évi VI. törvénycikk és Balás P. Elemér uszoraról szóló kommentárjának elemzése hozzájárul a Ptk. 6:97. §-ának jobb megértéséhez, a helyes értelmezéshez és alkalmazáshoz.

Balás P. Elemér a kolozsvári egyetemen szerezte meg jogász diplomáját (1905), és 1940–1944 között a kolozsvári egyetemen volt egyetemi tanár. A Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem keretében működő Jogtudományi Intézet 2018-ban a Balás P. Elemérről ábrázoló festményt is elhelyezi az egyetemen, a Kolozsvári Jogászprofesszorok Arcképcsarnokában, ezzel kívánunk hozzájárulni a tudós jogásztanár emlékének megőrzéséhez és jelentőségének a fiatal jogásznemzedékek számára történő közvetítéséhez.

⁷⁴ Balás P. i. m. (1. lj.) 20.